

РОЗДІЛ III

Культурні й духовні питання

БОНДАРЕНКО Н.
(м. Вінниця)

ЦЕРКВА П'ЯТИДЕСЯТНИКІВ В УРСР У 1970-ті — першій половині 1980-х рр.

Упродовж 1970-х — першої половини 1980-х рр. керівництво Комуністичної партії УРСР, попри декларовану свободу віросповідання у державі, проводило активну антирелігійну політику, яка супроводжувалася не лише виданням загальних розпоряджень і постанов, а й постійним адміністративним і кримінальним переслідуванням віруючих підпільних релігійних громад, до яких належала і Церква Християн віри євангельської — п'ятидесятників. Оскільки общини п'ятидесятників постійно вирізнялися своїм непримиренним ставленням до реєстрації, одним з головних напрямків роботи органів влади з цією релігійною течією було намагання різними шляхами нейтралізувати її нелегальну діяльність, спонукаючи лідерів общин п'ятидесятників вийти з підпілля.

У сучасній українській історіографії розглянута нами проблема висвітлена недостатньо. У контексті загального вивчення діяльності п'ятидесятників в УРСР з 1920-х по 1991 рр. її торкалась у дисертаційному дослідженні Т.Грушова¹. Побіжно становище п'ятидесятників в Україні у 1970-ті рр. висвітлене у кандидатській дисертації Ю.Вільхового². Праць радянської доби доволі багато, однак вони виходили у світ з метою очорнення діяльності християн віри євангельської і були невід'ємною частиною антирелігійної боротьби радянського державного керівництва³.

Основною метою пропонованої розвідки є висвітлення становища релігійних общин п'ятидесятників в УРСР у 1970-ті — першій половині 1980-х рр. в умовах антирелігійного тиску органів радянської влади.

Так, за відомостями заступника Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Українській УРСР М.Гладаревського у 1971–1972 рр. місцеві органи влади спільно з Уповноваженими Ради, проводячи роботу з нейтралізації впливу на віруючих незареєстрованих релігійних громад, притягли до адміністративної відповідальності у Кіровоградській області 6 керівників общин п'ятидесятників і, крім цього, зуміли вивести з підпілля 40 вірян цієї Церкви, які приєдналися до зареєстрованих громад ЄХБ. В Одеській області було виведено з підпілля десять груп п'ятидесятників, які нараховували більше 400 осіб⁴.

Постійні атеїстичні заходи влади, направлені на припинення підпільної діяльності релігійних громад, давали певні результати. Якщо у лютому 1972 р. в Україні діяла 581 підпільна релігійна група п'ятидесятників, то станом на 1 січня 1973 р., за інформацією уповноваженого Ради у справах релігій, їх кількість становила 561 групу, що налічували більше 16 тисяч віруючих. Серед частини нелегальних груп п'ятидесятників спостерігався рух до легалізації діяльності. Такі процеси відбувалися у Донецькій, Кримській, Одеській, Сумській і

Чернівецькій областях, де було зареєстровано 9 автономних общин цієї релігійної течії.

Однак, як констатували органи влади, Церква Християн віри євангельської продовжувала залишатися найбільш крупною нелегальною релігійною організацією. З початку 1960-х рр. (попри перехід 4647 віруючих у зареєстровані громади ЄХБ і усі сподівання влади на ефективність її антирелігійних заходів) за кількістю прихожан Церква не зменшувалася. Більшість віруючих п'ятидесятників були налаштовані проти реєстрації. Зокрема, проповідник групи п'ятидесятників з Черкас Голосінський, відхиляючи реєстрацію, сказав: «Ми зараз яскраво бачимо, що зареєстровані християни в Одеській та інших областях втратили свою духовність. Радянськість погубила їх євангельський дух»⁵.

Місцеві органи влади населених пунктів республіки, де мешкали п'ятидесятники, проводили «роз'яснювальну» роботу серед віруючих, надаючи їй основну роль у загальному комплексі заходів, спрямованих на ліквідацію релігійного підпілля. Рядовим віруючим повідомляли про зміст Московської угоди щодо об'єднання їх Церкви з общинами Євангельських християн-баптистів, рішення пленуму ВРСХБ у 1972 р. з даного питання, необхідність дотримання законодавства про релігійні культу та відповідальність за його порушення. Так, у Донецькій області упродовж 1972 р. було притягнуто до відповідальності 45 активних члени релігійних громад п'ятидесятників, у тому числі 38 осіб були оштрафовані, 6 попереджені адміністративними комісіями і один віруючий був засуджений. Певна робота проводилася і з духовним центром ЄХБ, старшими пресвітерами баптистів у областях, з метою активізації їх діяльності у царині об'єднання п'ятидесятників із зареєстрованими общинами ЄХБ. Уповноважений Ради указував, що труднощі боротьби з нелегальними релігійними угрупованнями в УРСР продовжували існувати, оскільки у регіонах місцеві органи влади їх діяльності не надавали великого значення, не завжди вивчали специфіку віровчення, не вели роботу з «відриву» релігійних лідерів від рядових віруючих, а тому «не розвінчували антисупільні прояви керівників цих сект»⁶.

На активізацію нелегальної діяльності громад п'ятидесятників впливали закордонні релігійні центри та періодична присутність їх місіонерів у СРСР. Зокрема у 1973 р. в ряді общин Київської, Рівненської, Волинської, Тернопільської, Вінницької, Чернівецької, Хмельницької та інших областей побував з місіонерською метою у якості туриста п'ятидесятник П.Горбань – голова відділу Східної слов'янської місії (Канада)⁷.

За відомостями уповноваженого Ради у справах релігій К.Литвина на березень 1974 р. в УРСР із 1330 незареєстрованих релігійних груп п'ятидесятники склали 597 общин (19 тисяч віруючих). Послідовники цієї релігійної течії були у кожній області республіки. К.Литвин відмічав, що місцеві органи влади і уповноважені Ради проводили агітацію у середовищі керівництва і простих віруючих з метою очорнення діяльності пророків і цілителів, розцінюючи її як «антисупільну й бузувірську». До здобутків влади у вказаному напрямку її антирелігійних заходів уповноважений Ради зараховував деяке зниження активізації віруючих, своєчасне попередження серед них «небажаних тенденцій» і припинення діяльності найбільш активних лідерів п'ятидесятників, які закликали вірян відмовлятися від участі у громадському житті та випробовувати плоть тривалим постом і моліннями. Тож більше 1800 осіб п'ятидесятників у 1973 р. об'єдналося з общинами ЄХБ, а за три останні роки

у Донецькій, Кримській, Львівській, Одеській, Сумській і Чернівецькій областях було зареєстровано 9 автономних общин п'ятидесятників⁸.

Згідно постанови від 9 жовтня 1973 р. «Про посилення боротьби з незареєстрованими релігійними сектами» радянські, партійні органи та апарат уповноважених Ради у справах релігій у регіонах розробили ряд заходів, спрямованих на посилення роботи з виявлення підпільних релігійних громад та припинення їх діяльності чи легалізації. Значна увага цьому питанню приділялася у Хмельницькій, Одеській, Черкаській областях. У ході його реалізації, зокрема, у Черкаській області, планувалося зареєструвати общини п'ятидесятників у містах Черкаси, Сміла, Єрки. У 1973 р. у Чернівецькій області були виведені з підпілля 3 великі групи цієї релігійної течії у кількості 250 осіб, які об'єдналися з зареєстрованими общинами ЄХБ, ще близько 500 віруючих було легалізовано у першій половині 1974 р. Крім того уповноважений Ради у справах релігій спільно з партійними і радянськими органами проводив роботу з легалізації п'ятидесятників у Чернівецькій області в селах Дубівці і Стерча Глибокського району і Малинівка Новоселецького району. У Одеській області у першій половині 1974 р. подали заяву щодо реєстрації дві групи п'ятидесятників у селах Виноградівка і Молога Білгород-Дністровського району. Подібна робота проводилася в усіх областях республіки.

Не припинялося адміністративне і кримінальне переслідування віруючих підпільних Церков. Зокрема до кримінальної відповідальності у 1973 р. за «антисуспільну діяльність» було притягнуто 5 п'ятидесятників. У першій половині 1974 р. у Миколаївській області були засуджені до 5 років ув'язнення п'ятидесятники Г.Оржеховський, В.Бондаренко (колишній бухгалтер-ревізор тресту «Миколаївводбуд»), М.Хлівний (колишній робітник заводу «Океан»). В.Бондаренко і М.Хлівний очолювали групу п'ятидесятників у складі 200 осіб. Будучи лідерами громади вони проводили діяльну роботу серед вірян, організували колективні заборонені владою зібрання з моліннями і спільним читанням релігійної літератури. До громади активно залучались особи молодого віку, як встановлювали органи влади – 1953–1957 років народження. Зокрема, Г.Оржеховський, який був одним із найактивніших лідерів Миколаївської общини п'ятидесятників організував домашню церкву, з нагоди весілля сина провів велике зібрання одновірців, де були присутні близько 300 п'ятидесятників з багатьох областей республіки.

Влада на місцях мала інформацію, що лідери релігійного підпілля прагнули до організаційного об'єднання в єдину централізовану і, водночас, войовничо налаштовану щодо радянської держави Церкву. Тому, прагнучи активізувати антирелігійну боротьбу і не розуміючи тактики вищих інстанцій при легалізації підпільних релігійних громад, деякі місцеві органи у ряді випадків відмовлялися реєструвати окремі релігійні групи, які були готові визнавати та дотримуватися радянського законодавства про релігійні культу. Зокрема Фрунзенський райвиконком Харкова відмовився реєструвати групу з 200 осіб п'ятидесятників, хоча обком і облвиконком дозволили це здійснити. Такі ж дії місцевих органів влади спостерігалися у Рівненській, Волинській, Тернопільській, Херсонській та інших областях республіки⁹.

Упродовж 1974 р., у зв'язку зі створенням Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, діяльність центрального і обласних апаратів цього органу була спрямована на своєчасне і оперативне вирішення організаційних питань, укомплектування апарату кваліфікованими і досвідченими працівниками

тощо. Все ж упродовж року владі вдалося зареєструвати 7 автономних громад Християн віри євангельської. У тому числі у Хмельницькій області було виведено з підпілля 718 віруючих п'ятидесятників, які проводили свою діяльність у 38 населених пунктах; легалізовано групу цієї Церкви з 200 осіб у Києві; 3 групи у Вінницькій області і по одній у Харківській, Кримській і Черкаській областях. Також було легалізовано близько 2 тисяч віруючих п'ятидесятників, євангельських християн-баптистів і адвентистів сьомого дня у Волинській і Чернівецькій областях. Всього ж на початок 1975 р. у голови Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР К.Литвина були відомості стосовно 16 зареєстрованих і 539 підпільних громад п'ятидесятників, які діяли у республіці. Найбільша кількість підпільних громад п'ятидесятників була зафіксована владою у Вінницькій (105 громад), Хмельницькій (59), Одеській (39), Київській (37), Житомирській (37), Волинській (32), Миколаївській (27), Тернопільській (26), Донецькій (25), Чернівецькій (19 громад) областях. Служителів культури, від яких часто залежала активність та стійкість релігійних переконань віруючих, органи влади виявили 310. Найбільше їх було у Одеській області (43 особи) та у Хмельницькій (38), Волинській (32), Київській (29), Донецькій (29), Житомирській (23), Закарпатській (16 осіб) областях¹⁰.

Влада констатувала, що для «сектантських» об'єднань були характерні стабільність складу, обізнаність віруючих із Святим письмом і культовою практикою, постійність проповідницької діяльності, глибока переконаність віруючих у релігійних поглядах і прийом у громаду у зрілому віці. Крім того служителі культури розуміли, що майбутнє їх релігійної течії залежало від того, наскільки вони були спроможні привернути до релігійної віри підростаюче покоління. З аналізу матеріалів уповноважених Ради у справах релігій і проведеним соціологічним дослідженням влада встановила, що головним каналом проникнення релігії в середовище молоді була релігійність сім'ї. Поповнення релігійних об'єднань відбувалося в основному за рахунок дітей віруючих. Сім'я розглядалася ними як ланка, яка мала стати перепорою встановлення матеріалістичного світогляду у підростаючого покоління. Багаточисельні факти свідчили, що саме віруючі батьки забороняли дітям брати участь у громадському житті, вступати у комсомол, піонери, жовтєнята, відвідувати культурно-масові заклади, читати нерелігійну літературу, у деяких випадках – навіть навчатися у школі. У діяльності релігійних об'єднань проявлялася тенденція до обмеження активності молоді релігійним мікросередовищем. З цією метою створювалися дитячі і молодіжні гуртки, хори, оркестри, молодь і діти виконували різні доручення. Для формування релігійної свідомості підростаючого покоління часто використовувалася нелегальна література, зарубіжне радіо, а в західних областях і телепередачі, різні релігійні свята, весілля, ювілеї громад тощо¹¹.

На методи боротьби влади з нелегальними релігійними об'єднаннями станом на грудень 1975 р. проливає світло інформація голови виконкому Київської міської ради депутатів В.Гусєва і члена Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР В.Руденка стосовно ліквідації «сектантського» підпілля у Києві. Відмічалось, що нелегальна община Християн віри євангельської – п'ятидесятників діяла у місті з 1945 р. Вона нараховувала до 700 осіб віруючих і очолювалася єпископом М.Івановим – 1922 року народження, росіянином за походженням. М.Іванов мав середню освіту, був учасником Великої вітчизняної війни; у вересні 1944 р. у селі Синеване Ленінградської області здався у полон німецьким військам; був вивезений у Німеччину, де працював на паровозоремонтному заводі

ім. Фроймана; після звільнення американськими військами і повернення в СРСР працював шофером у 17 АТП Дніпровського району Києва. Як наголо-сили В.Гусев і В.Руденко єпископ на «довірительні контакти» не йшов, від запропонованих заохочувальних для нього умов відмовлявся, реєстрацію ре-лігійної общини відхилив, після чого глибоко законспірував діяльність вірую-чих, уникаючи зовнішніх антисупільних проявів. Щоб нейтралізувати вплив на віруючих і підірвати позиції М.Іванова органи влади вдалися до тривалої «індивідуальної обробки» його оточення. В результаті їм вдалося організувати конфлікт і розсварити єпископа з найближчими помічниками, а потім, компро-метуючи його і підтримуючи останніх, роздрібнювати і відривати частинами віруючих від основної групи п'ятидесятників. Тож у вересні 1973 р. від М.Іва-нова була відірвана група В.Озеруги у складі 70 осіб. У серпні 1974 р. Рада у справах релігій при Раді Міністрів СРСР зареєструвала общину п'ятидесятни-ків у Жовтневому районі по вулиці Кар'єрній, 44, яка вже нараховувала 170 осіб. Виконком міськради дозволив релігійній общині взяти в оренду приват-ний будинок, а виконком райради – зробити прибудову до нього, оскільки на час надання дозволу община вже нараховувала 320 віруючих. У липні 1975 р. від М.Іванова була відірвана група Л.Пархоменка у складі 50 осіб, а наступно-го місяця – група В.Бойка з 40 осіб. У серпні владі вдалося ці групи об'єдна-ти і зареєструвати¹².

Упродовж 1976 р. робота Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР і її уповноважених у областях була зосереджена на здійсненні заходів з упоряд-кування церковної мережі, на наданні більш ефективної методичної і практич-ної допомоги місцевим органам влади в їх повсякденній роботі з налагоджен-ня контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу і практикою його застосування. Ця робота проводилася при постійній підтримці керівних органів республіки. Центральні інстанції докладали зусиль у напрямку підви-щення відповідальності місцевих органів влади з забезпечення законності і правопорядку, які були визначені «Положенням про релігійні об'єднання в Ук-раїнській РСР», затвердженим указом президії Верховної Ради УРСР 1 листо-пада 1976 р. Для посилення ефективності протирелігійних заходів ЦК КПУ направив у центральний апарат і апарати уповноважених Ради у справах релі-гій на місцях відповідальних партійних і радянських працівників (у тому чис-лі 5 секретарів райкомів КПУ і 6 заступників відділами обкомів КПУ), що сприяло підняттю рівня та покращенню стилю роботи Ради. Крім того згідно постанов Ради Міністрів СРСР від 18 березня 1976 р. і Ради Міністрів УРСР від 14 квітня 1976 р. були підвищені посадові оклади уповноваженим Ради і у 20 областях та Києві введені посади заступників уповноважених.

Станом на 1 січня 1977 р., за відомостями голови Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, п'ятидесятників у республіці нараховувалося біля 19 тисяч осіб. 34 об'єднання цієї релігійної течії було зареєстровано (3137 ві-руючих) і 365 діяло підпільно (було обліковано 16 тисяч віруючих), що скла-дало 42,5% всього релігійного підпілля (у травні 1976 р. влада зафіксувала в Україні 472 нелегальних групи п'ятидесятників). Основна маса підпільних груп Християн віри євангельської знаходилася у Вінницькій і Волинській об-ластях (більше 2 тисяч віруючих у кожній). У Житомирській і Рівненській об-ластях було більше тисячі вірян у кожній, у Донецькій – 956, Одеській – 864, Дніпропетровській – 770, Івано-Франківській – 767, Чернівецькій – 610, Хмельницькій – 500 осіб¹³.

Завважувалося, що нелегальний характер діяльності п'ятидесятників утруднював їх облік, особливо у містах, а також у зв'язку із загальною міграцією населення. З метою покращення подальшої роботи з упорядкування релігійної мережі і «паралізації антигромадської діяльності» церковників, які «грубо порушували» радянські закони, вважалося за необхідне покінчити у регіонах з неправильним підходом місцевих органів влади до питання реєстрації діючих нелегально релігійних організацій. Малося на увазі те, що реєстрація повинна була розглядатися владою у регіонах не як ліберальне ставлення до них, а як передбачена постановою президії Верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 р. Керівництво республіки вважало, що під впливом радянської дійсності підпільна релігійна мережа ослабла, але у ряді місць її групи продовжували вести «антигромадську» діяльність. У деяких областях робота у напрямку виведення з підпілля віруючих велася слабо, особливо у Рівненській, Івано-Франківській, Миколаївській, Тернопільській, Київській та інших областях.

Наголошувалося на помилкових поглядах працівників районної й обласної ланки, які вважали, що ліквідація релігійного підпілля вела до активізації діяльності общин. Вони не розуміли того, що, як вважали вищі інстанції, після реєстрації ліквідовувалася «незаконна діяльність віруючих», складалися сприятливі умови для проведення ефективної комплексної роботи з «виховання віруючих у дусі радянського патріотизму і поваги до радянського правопорядку», першим кроком до чого мала стати реєстрація¹⁴.

У кінці 1970-х рр. ставлення влади до релігійних організацій не змінилося, незважаючи на прийняття указом президії Верховної Ради УРСР від 1 листопада 1976 р. Положення про релігійні об'єднання в Українській РСР, а надто – прийняття у 1977 р. нової Конституції СРСР, яка демагогічно гарантувала свободу віросповідання громадян держави. Про те, що віруючих не припиняли переслідувати відмітив у грудні 1977 р. у листі до уповноважених Ради в Україні навіть голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР В.Куроедов. Нова Конституція СРСР, – зазначив він, гарантувала громадянам свободу совісті, тобто право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи чи вести атеїстичну пропаганду, закріпила рівність прав і свободу совісті громадян, незалежно від їх ставлення до релігії і заборонила збурення ворожнечі і ненависті через релігійну приналежність. В.Куроедов демагогічно наголосив, що на часі «як ніколи були нетерпимі факти дискримінації віруючих, ущемлення їх громадянських прав, адміністрування стосовно релігії і церкви» і визнав, що порушень такого гатунку було досить багато. Вказівки Всесоюзної наради уповноважених Ради (березень 1977 р.) щодо зменшення кількості таких фактів у багатьох місцях виконувалися незадовільно, у ряді районів проявлялося неправильне ставлення до віруючих, порушувалися їх громадянські права. Існували випадки незаконного виключення віруючих з навчальних закладів, відмови прийому їх на роботу і навіть звільнення з роботи за «релігійними мотивами», подекуди поширювалася практика «проробки» віруючих на зборах за здійснення релігійних обрядів. На місцях нерідко не дозволялося здійснювати ремонт молитовних приміщень, деколи їх позбавляли освітлення¹⁵.

Однак тут же В.Куроедов зазначав, що грубим порушенням законодавства про релігійні культи була активізація «сектантських» організацій, у тому числі п'ятидесятників, у середовищі яких проявлявся «крайній фанатизм». За словами голови Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у цих релігійних

громадах «знаходили притулок пройдохи, авантюристи, екстремісти, особи з темним минулим», які наполегливо штовхали віруючих на створення конфліктних ситуацій. Хоча на початку свого листа В.Куроедов наголошував на декларованій свободі віросповідання і незаконному ущемленні прав віруючих, тут же він говорить про те, що «сектанти» «фабрикували наклепницькі вимисли про переслідування віруючих» у державі, висували ультимативні вимоги щодо надання повної свободи релігії та її пропаганди, відміни радянського законодавства про релігійні культи, відділення атеїзму від школи, надання релігійним течіям можливості використання засобів масової інформації. Крім цього у середовищі п'ятидесятників проводилася агітація за виїзд з СРСР у несоціалістичні країни, за відмову від служби у Радянській армії і військової присяги. Ці факти, як наголосив К.Куроедов, вимагали «непримиримого ставлення» від апарату уповноважених Ради у справах релігій¹⁶.

Тож послаблювати боротьбу з незареєстрованими релігійними громадами республіканська Рада у справах релігій і її уповноважені по областях після прийняття нової Конституції СРСР, а потім і УРСР, не збиралася. Навпаки, із підвищенням досвіду антирелігійної роботи більш ефективно на місцях стала вивчатися релігійна ситуація, нові явища і процеси, які відбувалися у середовищі нелегальних релігійних громад. З цією метою відбувалася координація діяльності апаратів уповноважених Ради, радянських і адміністративних органів. Зокрема, перший заступник голови Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР П.Пилипенко відмічав, що мережу підпільних релігійних організацій в Україні вдалося скоротити. Коли у 1973 р. на території республіки діяло нелегально 1236 «сектантських» груп, де нараховувалося 39894 особи, то на вересень 1979 р. продовжували підпільну діяльність 755 груп (32711 осіб віруючих). Однак, як свідчить ця статистика, хоча кількість релігійних общин зменшилася на 39%, число віруючих зменшилося лише на 18%. Не в останню чергу це сталося через приєднання 26091 віруючого зі складу общин п'ятидесятників до зареєстрованих громад Євангельських християн-баптистів. На червень 1980 р. владою було зафіксовано, що в Україні вже діяло лише 345 підпільних общин п'ятидесятників, тоді як у 1964 р. їх було 589.

Крім того влада намагалася нейтралізувати «негативний» вплив на віруючих України закордонних релігійних місіонерів та засобів масової інформації (літератури, радіо-, телетрансляцій тощо). Виконуючи постанови Політбюро ЦК КПУ «Про посилення боротьби з зарубіжною релігійною пропагандою» від 24 квітня 1974 р. і «Про посилення боротьби з буржуазною, буржуазно-націоналістичною, сіоністською і релігійною пропагандою» від 24 березня 1978 р. Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР і її уповноважені у регіонах посилили увагу до покращення «патріотичного виховання» служителів культу і здійснення через них «позитивного впливу» на членів іноземних релігійних делегацій, досягаючи таким чином бажаного результату в ході «зміни у них спотвореної уяви про радянську дійсність». Приїзд у країну зарубіжних релігійних організацій, паломників і туристів щороку зростав. Якщо у 1975 р. в Україні побувало 48 релігійних делегацій (456 осіб), то у 1978 р. їх було 69 (590 осіб), а за 4,5 роки, тобто станом на вересень 1979 р., республіку відвідало близько 300 делегацій (2500 осіб) з 96 країн світу. При цьому у 37 осіб, у тому числі 19 крупних релігійних діячів, було взято так звані «позитивні інтерв'ю», які вищі владні інстанції потім використовували з контрпропагандистською метою¹⁷.

На противагу посиленню боротьби з релігійним підпіллям у республіці зростав і опір релігійних громад заходам влади. За словами завідувача відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Балашова (червень 1980 р.) у кінці 1970-х – на початку 1980-х рр. у релігійному середовищі з'явився ряд «небажаних тенденцій», які вимагали від органів влади ретельного вивчення і врахування в атеїстичній роботі. Так, у цей період часу відбулася активізація діяльності релігійних громад, зміцнішала їх внутрішня консолідація, стало більш інтенсивним релігійне життя значної частини віруючих – почастишало відвідування богослужінь, розширилися контакти з одновірцями, збільшилася цікавість до релігійної літератури. Особливо турбувало владу зростання проявів – за офіційним формулюванням – «релігійного фанатизму і екстремізму», поширення нелегальної самвидавничої літератури, посилення орієнтації на зарубіжні релігійні центри, прояв емігрантських настроїв, збільшення кількості міських церковних і сектантських общин та переміщення центру релігійного життя з сільської місцевості у місто, де утворювалися найбільш крупні й активні підпільні релігійні общини і звідки йшла ініціатива посилення активізації релігійного життя. Як відмітив Балашов, причиною проявів указаних тенденцій у релігійному середовищі було те, що у атеїстичній протирелігійній роботі не завжди здійснювався «диференційований підхід» до різних категорій віруючих. Особливістю часу було також намагання духовенства використовувати з релігійною метою зростання добробуту населення, збільшення кількості вільного часу, підвищення цікавості до духовного життя, пропаганда нової обрядовості, пам'ятників історії та культури, розвиток туризму тощо¹⁸.

Не припинялася травля віруючих і у пресі, яка була покликана формувати негативну громадську думку, у першу чергу – стосовно незареєстрованих релігійних громад. Крім цього преса також слугувала певним резонатором подій, які влада на місцях не помічала, чи не звертала на них належної уваги, не дивлячись на постійну антирелігійну боротьбу та партійні і урядові заходи у країні і республіці. Один з таких випадків був «роздмуханий» газетою «Правда», яка 18 червня 1984 р. надрукувала статтю «Підкажіть: як бути?» стосовно залучення до незареєстрованої релігійної общини п'ятидесятників мешканки Ялти Р.Чуйко. З приводу цієї статті першим секретарем ЦК КПУ В.Щербицьким було дано завдання завідувачу відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Л.Кравчуку і завідувачу відділом адміністративних органів ЦК КПУ А.Чумаку розібратися та доповісти. До перевірки було залучено працівників ряду відомств: відділ агітації і пропаганди ЦК КПУ, Раду у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, КДБ УРСР. На місці вони встановили, що А.Чуйко, внаслідок негараздів у сімейному житті, приєдналася до общини п'ятидесятників, де знайшла підтримку, оскільки її потреби з боку громадських організацій виробничого об'єднання «Таврія» та адміністрації сувенірного цеху підприємства, де вона працювала, були проігноровані і, крім того, її позбулися, змусивши звільнитися з роботи. На момент перевірки А.Чуйко працювала прибиральницею у гуртожитку тресту «Ялтакурортбуд», мешкала з п'ятилітньою дочкою у однокімнатній квартирі і продовжувала перебувати у общині п'ятидесятників¹⁹.

Зробивши висновок про те, що нелегальна община п'ятидесятників проявляла незаконну активність у місті бюро міськкому КПУ вже через три дні після виходу з друку статті оголосило сувору догану із занесенням в облікову службову картку заступнику начальника УВС Ялти Н.Кіреєву за недоліки і упущення в антирелігійній роботі. Заходи з протидії «антигромадської діяльності релігійних

елементів» 7 липня 1984 р. були також розглянуті на засіданні виконкому Ялтинської міської Ради народних депутатів. Л.Кравчук та А.Чумак за результатами перевірки наголошували, що аналіз релігійної ситуації у Ялті і в цілому по Кримській області свідчив про активізацію у регіоні «сектантів та релігійних екстремістів», особливо у незареєстрованих релігійних групах. Вони проводили на квартирах богомільні зібрання, налаштовували віруючих проти реєстрації, підбурювали їх відмовлятися від участі у громадському житті, посилювали діяльність із залучення до громади нових віруючих. Активізація підпільних релігійних громад, за словами Л.Кравчука і А.Чумака, стала можлива через те, що деякі радянські, правоохоронні органи та громадські організації Кримської області не забезпечували належного контролю за дотриманням релігійними общинами і групами діючого законодавства, а партійні організації слабо проводили «виховну і профілактичну» антирелігійну роботу²⁰.

На середину 1980-х рр. ще однією невирішеною проблемою для влади залишалися емігрантські настрої у середовищі нелегальних релігійних громад республіки. Л.Кравчук і А.Капто (секретар ЦК КПУ) доповідали у квітні 1985 р. В.Щербицькому про наслідки перевірки роботи партійних організацій, радянських і правоохоронних органів Рівненської області, здійсненої за дорученням першого секретаря ЦК КПУ, з подолання емігрантських настроїв серед віруючих громад п'ятидесятників. Л.Кравчук і А.Капто вважали, що заяви стосовно надання дозволу виїхати з Радянського Союзу на постійне місце проживання у будь-яку несоціалістичну країну з релігійних мотивів були «інспіровані екстремістами» у 1977 р. Тоді від громадян Рівненської області практично одночасно було подано 209 заяв з 14 районів, серед яких фігурувало більше 1150 осіб.

З часу подання заяв органи влади постійно проводили серед населення «роз'яснювальну і виховну роботу», тобто усіма можливими засобами тиснули на віруючих п'ятидесятників, тому на квітень 1985 р. більшість віруючих відізнали свої клопотання щодо виїзду. Однак вплинути на усіх заявників влади не вдалося, тож продовжували наполягати на розгляді заяв 42 особи, у тому числі 33 з Дубровицького району і 9 – з Рівного. Найбільш активних ініціаторів виїзду – Федорука, Шилюка, Лучка – було засуджено, крім цього «проводилася робота» з останнім активним прихильником виїзду – Легким, який, не зважаючи на арешт одновірців, продовжував відстоювати своє право залишити межі Радянського Союзу²¹.

Невдоволення у влади викликали й інші «особливо серйозні протизаконні прояви в сектантських об'єднаннях» Рівненської області, а саме – відмова від участі у виборах, заклики до проведення молитов за в'язнів совісті, організоване навчання дітей релігії. Ще більше занепокоєння викликала у владних інстанцій відмова віруючих осіб призовного віку приймати військову присягу і брати до рук зброю з релігійних мотивів. За три роки в Дубровицькому районі про це заявили 24 юнаки з числа п'ятидесятників. Причинами неприйнятної для центральної влади релігійної ситуації у Рівненській області називалися слабе врахування реальних обставин, формалізм у питаннях атеїстичного виховання, незадовільна діяльність партійних організацій багатьох колгоспів, шкіл, закладів і підприємств населених пунктів, де діяли релігійні общини чи групи. Не було належним чином організовано також контроль за дотриманням законодавства про релігійні культу, унаслідок чого в області більше 1 тисячі осіб з 22 общин регулярно проводили богослужіння поза реєстрацією²².

Таким чином упродовж 1970-х – першої половини 1980-х рр. зусилля органів влади УРСР у антирелігійній політиці постійно були направлені на виведення з підпілля релігійних громад п'ятидесятників. Певні успіхи у цій сфері владою були досягнуті і частина релігійних общин цієї Церкви або приєдналася до євангельських християн-баптистів, або отримала автономну реєстрацію. Однак більшість віруючих общин п'ятидесятників на поступки владі не йшла, демонструючи стійкість віри, діяла у підпіллі, за що зазнавала постійного адміністративного тиску та кримінального переслідування.

¹ Грушова Т.В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920–1991 рр.). – Запоріжжя, 2000. – 260 с.

² Ю.Вільховий. Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (середина 40–70-х рр. XX ст.). – Полтава, 2002. – 298 с.

³ Дмитренко М. Антигуманізм п'ятидесятницької науки життя. – К., 1974. – 64 с.; Терещенко Ю. Філософсько-психологічний аспект критики віровчення і культу сучасного п'ятидесятництва. – К., 1971. – 196 с.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 25. – Спр. 663. – Арк. 27–28.

⁵ Там само. – Спр. 663. – Арк. 45; Там само. – Спр. 823. – Арк. 31.

⁶ Там само. – Спр. 823. – Арк. 31–32, 34.

⁷ Там само. – Спр. 872. – Арк. 4.

⁸ Там само. – Спр. 872. – Арк. 10; Там само. – Спр. 1040. – Арк. 61.

⁹ Там само. – Спр. 872. – Арк. 14–15, 26, 67; Там само. – Спр. 1040. – Арк. 38–39, 55, 62, 64.

¹⁰ Там само. – Спр. 1040. – Арк. 29–30, 37, 49.

¹¹ Там само. – Арк. 29–30.

¹² Там само. – Спр. 1201. – Арк. 15–17.

¹³ Там само. – Спр. 1357. – Арк. 6, 15, 42–43.

¹⁴ Там само. – Арк. 42–43.

¹⁵ Там само. – Спр. 1688. – Арк. 44–45.

¹⁶ Там само. – Арк. 45.

¹⁷ Там само. – Спр. 1887. – Арк. 66–68; Там само. – Спр. 2054. – Арк. 2.

¹⁸ Там само. – Спр. 2054. – Арк. 2–5.

¹⁹ Там само. – Спр. 2717. – Арк. 19–20.

²⁰ Там само. – Арк. 20.

²¹ Там само. – Спр. 2858. – Арк. 31–32.

²² Там само. – Арк. 32.